

Medgyesy S. Norbert

A KÁJONI-HYMNARIUM FUNKCIONÁLIS KÉRDÉSEI, A „KÁJONI-ISKOLA” ALAPVETÉSE

A Kájoni János által 1659 és 1677 között Csíksomlyón papírra vetett, 1040 oldalból álló *Hymnarium* (más néven *Latin-magyar versgyűjtemény*)¹ páratlan szépségű és tartalmú kincsestára e Mária-kegyhely lelkeségének, liturgia-, irodalom-, zene-, színház- és kegyességtörténetének. A ferences tudós kéziratában elsősorban himnuszok, szekvenciák, hórásénekek, Mária-antifónák, latin kanciók, kisebb részben magyar nyelvű népelemek, a *Comico-Tragoedia*² című iskoladráma első kiadásának (Várad, 1646) ma már egyetlen fennmaradt szövege, a *Tintinnabulum*,³ bibliarészlet-fordítások és világi költemények olvashatók. A kézirat oldalai két columnára vannak osztva: a bal columnában olvasható latin szövegekhez a jobb oszlopban – a legtöbb esetben – magyar nyelvű fordítás található, melyekről feltételezhető, hogy Kájoni János fordításai. Dallam-utalásokat Kájoni nagyon ritkán írt a fordításokhoz. Dolgozatunkban – az adventi, nagypénteki és eucharisztikus tételekre koncentrálna – a *Hymnarium* fő típusait mutatjuk be a korabeli és helybéli (erdélyi, kimondottan Csík-, Gyergyó- és Háromszékhez kötődő) kéziratot és nyomtatott énekeskönyvek meglévő vagy hiányzó szövegpárhuzamai szerint. Miért fordított le Kájoni olyan himnuszokat, amelyek már szerepeltek a korabeli erdélyi énekeskönyvekben? Mi az oka annak, hogy a nagypénteki, valószínűleg processziós énekeknél nem olvasható latin minta?

-
- 1 Kájoni János: *Latin-magyar versgyűjtemény (Hymnarium)*, Csíksomlyó, 1659–1677. Csíksomlyó, Csíksomlyói Ferences Kolostor Könyvtára (CSFKK), A V 3/5250. (Továbbiakban: Kájoni: *Hymnarium*, és az idézett szöveg oldalszámát adjuk meg. A gyűjtemény énekei számozatlanok.) Papp Géza (1915–2013) zenetörténész 1944-ben lejegyzett adatai alapján Holl Béla (1922–1997) irodalomtörténész közöl egy hozzávetőleges tartalomjegyzéket: RMKT XVII. század, 15/B, 1992, 120–135. Tartalma és könyvszerkezeti leírása: Domokos 1979, 110–116.; Muckenhaupt 1999, 100., Nr. I. 7.; Stoll 2002, Nr. 102. A dolgozatban terjedelmi okokból csak néhány példa említésére van lehetőség.
 - 2 Kájoni: *Hymnarium*, 75–100. Legújabb elemzés e drámáról: Kaposi 2014, 11–33.
 - 3 Réger Ádám a *Tintinnabulum* szerzőjét e *Hymnarium* segítségével bizonyította: Réger 2014, 77–98.

1. A HYMNARIUM-FORDÍTÁSOK ÉS A NEM KÁJONIHOZ KÖTŐDŐ FORRÁSOK ÖSSZEVETÉSE

Első csoportként említhető azoknak az énekeknek a csoportja, amelyek a *Hymnarium* szövegváltozatától eltérő szöveggel találhatók meg más, nem Kájonihoz kapcsolódó korabeli forrásokban. Közéjük tartozik az *Ave caro Christi chara...* kezdetű, 15. századi, egész Európában kedvelt, viktoriánus lüktetésű szekvencia.⁴ A Marosvásárhelyen született jezsuita, Vásárhelyi Gergely (1562–1623) fordította le először magyarra, és jelentette meg nyomtatásban *Catechismus* című munkájában,⁵ amelyből *Keresztieni tudományak reovid summaia Canisius Petertol iratatot es jezsvitak szerzetibe Vasarheli Gergeli által megh magyaraztatot* címmel az 1617. évi bécsi kiadást őrzi a Csíksomlyói Ferences Kolostor Könyvtára.⁶ Arra nincs bizonyítékunk, hogy Kájoni ismerte-e Vásárhelyi átültetéseit, de az biztos, hogy a csíki ferences polihisztor fordítása, szóhasználata és – a 8-8-7-es szótagszámot ugyan megtartó – verselése teljesen eltér Vásárhelyiétől. Az első versszak záró sora így hangzik: *Tecum frui gloria*, amelynek szó szerinti fordításban *Veled élni dicsőségben* lenne, de ezt Kájoni a mennyei otthonra való utalásként *Veled bírnunk hazánkat* szóképpel ülteti át anyanyelvére.

2. A HYMNARIUM MELLETT MÁS, KÁJONIHOZ KÖTHETŐ FORRÁSOKBAN SZEREPLŐ TÉTELEK

A második csoportba azok az énekek sorolhatók, amelyek a *Hymnarium* mellett más és egyben Kájonihoz (is) köthető forrásban is olvashatók. A *Veni, Redemptor gentium* kezdetű adventi himnuszról a *Hymnarium* a Szent Ambrustól származtatott teljes, nyolcstrófás verziót fordítja magyarra.⁷ A *Cantionale Catholicum* viszont csak az első

4 Első ismert szövegét közzé tette: AH 54, 1915, 261.; sorjázza: Chevalier 1892, Nr. 1710; A kanciók között említi: Holl 2012, Nr. 70.

5 *Catechismus. Canisius Petertől iratatot keresztieni tudományak rövid summája magyar kalendariummal* (Kolozsvár 1599, RMNy 860.) *Keresztieni tudományak reovid summaia* címmel a mű későbbi kiadásai: Bécs, 1604, RMK I., 387.; Bécs, 1615, RMK I., 453a; Bécs, 1617, RMK I., 472. Az 1615-ös kiadástól kezdve a verses imádságszövegek és a himnuszok egy része is magyarul jelenik meg. Bővebben: RMKT XVII. század 7., 1974, 418–420, Nr. 13.

6 Nyomtatottat Formica Mathetól, Beczbe, 1617. RMNy 1128; RMK I. 472. Lelelhelye: Csíki Székely Múzeum, Csíkszereda, Ltsz. 4984. (Muckenhaupt 2009, 93. Nr. 54.)

7 Kájoni: *Hymnarium*, 32–33.

3 versszakot adja az éneklők kezébe, amelyet két, az eredeti latin textustól teljesen eltérő doxologikus strófával zár.⁸ A rövidítés oka ismeretlen. A *Mittitur ad Virginem Dei fortitudo – Küldettetik az szűzhöz Isten erőssége* kezdetű, az angyali üdvözletről szóló adventi kanció népszerű volt Csíkban a 17. század során: Petri András csíkszentkirályi kántor kéziratosszerű énekeskönyve latinul és magyar fordításban örökítette meg elsőként ezen a katolikus tájon 1630–1631-ben.⁹ Kájoni munkásságából három forrás dokumentálja: a *Hymnarium*,¹⁰ latin változatával együtt a *Csíksobotfalvi kézirat* (1675)¹¹ és az utóbbi textussal egyező, nyomtatott *Cantionale Catholicum*.¹² A *Hymnarium* verziója több sorában és szófordulatában eltér az ugyancsak Kájoni által papírra vetett *Csíksobotfalvi kézirat* textusától. Több esetben elmondható, hogy a korabeli csíki források közül a *Hymnarium* egy ősbibb szövegváltozatot őriz: az adventi *Conditor alme syderum – Csillagoknak Teremtője* kezdetű himnusz a *Cantionale* mellett a *Petri-énekeskönyv* (1630–1631) lapjain is szerepel, de a *Hymnarium* a *Batthyány-kódex*ben (16. század 2. fele, 14.) is fellelhető szövegváltozattal egyezik.¹³

3. A HYMNARIUMBÓL ISMERT FORDÍTÁSOK A LATIN MINTASZÖVEG FELTÜNTETÉSÉVEL

Harmadik csoportként tárgyaljuk azokat a költeményeket, amelyek a 17. századi nyomtatott és írott forrásokkal egybevetve csak Kájoni *Hymnarium*ából, a latin mintaszöveg feltüntetésével ismeretesek a korabeli Magyarországon. Ezek közé tartoznak a sokversszakos, első-sorban késő középkori áhítatos költemények és hórásénekek. *Salve*

8 Az ének címe: „Mas. Nota: Ave fuit prima salus etc.” A *Cantionale* első kiadásában (1676) az 58., a második kiadásában a 68. oldalon olvasható. Kiadta: Domokos 1979, 236., Nr. 87.

9 *Petri András-énekeskönyv* (1630–1631), 17a. Kiadta: RMKT XVII. század / 7., 1974, 175., Nr. 110/I. Sorjázza: Chevalier 1904, 378., Nr. 29683; Holl 2012, 160., Nr. 492.

10 Kájoni: *Hymnarium*, 30.

11 *Csíksobotfalvi kézirat* (1675), 7–8. Kiadta: RMKT XVII. század / 7., 1974, 175–176., Nr. 110/II.

12 Az ének az első kiadásban (1676) a 15., a második kiadásban (1719) a 9. oldalon olvasható. Latin eredetijével együtt kiadta: Domokos 1979, 193–194., Nr. 24–25.

13 Kájoni: *Hymnarium*, 31. Kiadta: RMKT XVII. század / 15A, 1992, 28–29., Nr. 23; forrásairól: RMKT XVII. század / 15B, 183., Nr. 23. További csíki források: *Petri András-énekeskönyv* (Csíkszentkirály, 1630–1631), 16a; Kájoni *Cantionale* (1676), 25. Kiadta: Domokos 1979, 209–210., Nr. 38–39. *Petri András-énekeskönyv* (Csíkszentkirály, 1630–1631), 16a.

saluberrima salus infirmorum – *Idvöz legy, egesseges, betegek erdeme...* kezdősorral olvasható a *Hymnarium*ban az a 28 versszakos eucharisztikus költemény, amely a nürnbergi Charitas Pirckheimer (1467–1532) klarissza apátnő munkásságához köthető.¹⁴ Teológia és költészet kapcsolatát fejezi ki, hogy Kájoni a 13. versszakban a *triclinium* szót nem *ebédlő* vagy *ebédlői pamlag* szavakkal, hanem liturgikus lelkisége szerint, az égi menyegzőre utalva, a *lakodalom* kifejezéssel fordítja. Ugyancsak Kájoni lelkületének leleménye a 17. versszak két zárósorának átültetése: *Cor meum circumplectere / Velis hospes meus*, azaz: *Megh ölelni akarjad / szüemet, szép Jesus.*¹⁵ Ma már *Hív minket most egy tiszta szó...* kezdősorral közismertté vált az a 10. századi¹⁶ himnikus népének, amely a magyar népénektörténet klasszikus időszakának forrásai közül csak Kájoni *Hymnarium*ában olvasható *Vox clara ecce intonat / Obscura quaeque increpat – Ime, tiszta szo hangicsal, / setetsegh ketté vál* incipittel.¹⁷ Az alábbiakban egy Mária-köszöntőt hozunk fel példaként Kájoni fordítói tevékenységére. A dallamjelzés nélkül másolt, az eredeti verselést és szótagszámokat pontosan követő, 14. századi¹⁸ ének az Istenanyát dicséri:

1.

Veneremur virginem, genetricem gratiae, Salutis dulcedinem, fontem sapientiae,	Tiszteljük a' Szent Szüzet, Annyát a' kegyelemnek, Idvesseg edességét, kut fejét bölcsesegnek,
Haec est aula regia, Regina prudentiae, Virgo plena gratia, aurora laetitiae.	Es az kiralyi udvar, feje az edessegnek, Kegyelemmel tölt pitvar, hajnala vig örömmek.

2.

Haec est melle dulcior, castitatis lilium,	Ez az, ki meznel edesb, szüzesseg lilioma,
Jaspide splendidior, moeroris ¹⁹ solatium,	Jaspis könelis fenyesb, keserves szív ²⁰ vigsaga,

14 Stevenson 2005, 529.

15 Kájoni: *Hymnarium*, 149–152.

16 Chevalier 1892, II., 781–782., Nr. 22199.

17 Kájoni: *Hymnarium*, 35.18 S. Robertus összövege olvasható: *Codex Parisiensis* 5247. (AH 54, 1915, 402–403. Nr. 257. „De Beata Maria V.”)19 moeroris m. – szomorúság (Pápai Páriz 1995, 362.) Kájoni János a „moeror” kifejezést egy szép képpel fordítja: „keserves szí”. (*Hymnarium*, 871.)

20 szí [értelem szerint javítva]

O, fons admirabilis, fidei principium, Mater exorabilis, vas virtutis, pretium.	O, csudalatos forrás, hitnek fundamentoma, Anyá, kivagy irgalmas, erős edeny jutalma.
3. Tu es regis speciosi, mater honestissima, Odor nardi pretiosi, rosa suauiissima, Arbor vitae digna laude, stella fulgentissima, Generosa mater gaude, virginum sanctissima.	Te vagy szépséges kiralynak tiszteletes Szent Anya, Szagja drága spikinárdnak, ²¹ gyönyörűségees rosa, Dicsiretes elet faja, fenyességnek csillaga, Oruly, uigadgy, nemes Anya, szüzeknek szent viraga.
4. Tu medela peccatorum, regina consilij, Concepisti florem florum Christum, fontem gaudij, Virga Jesse, lux sanctorum, donatrix auxiliij, Memor esto miserorum in die iudicij.	Te, bunósók oruossaga, bölcseseg kiralyneja, Virag szála fogant tölled, Ur Christus, öröm kuttya, Szentek fenyve, Jesse faja, segitseg meg adoja, Legy szegenyek prokatora, hogy lesz itelet napja.
5. Tu es mundi gaudjum, charitatis regula, Victoris stipendium, aromatum cellula, Sit tibi flos omnium virgo sine macula, Honor et imperium per aeterna saecula.	Te vagy világ öröme, szeretet regulaja, Gyözedelmes fizetese, draga illat cellaja, Neked virag tüköre, szüz, kin nincz bün mocsokja, Mind örökön örökké, aldas, kiralyi palcza. ²²

21 Spikinárd: levendulafaj, mely a szagostól abban különbözik, hogy füzére rövid, tömött, leveles. Egész neve spikinárd levendula (*Lavandula stoechas*). (*Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár XI.* 2002, 916.)

22 Kájoni: *Hymnarium*, 871–872. Az ének szövege nyomtatásban itt jelenik meg először. Az éneknek csak a kezdőszavai és néhány szófordulata egyezik a *Veneremur Virginem, salutis dulcedinem...* kezdetű, 11 versszakos, magyarra nem fordított énekkel, amely a Kájoni *Cantionale* 2. kiadásában található. (Csíksomlyó, 1719, 288.)

4. LATIN MINTA NÉLKÜLI, NAGYPÉNTEKI PARALITURGIKUS ÉNEKEK A HYMNARIUMBAN

A *Hymnarium* lapjain olvasható öt olyan nagypéntekei ének, amelyeknek Kájoni nem tünteti fel – az alábbi vizsgálatok szerint nem létező – latin eredetijét. Kezdősoraik és terjedelmük: a *Jaj, nagy kedven tartot szerelmes szülöttem...* kezdetű egyszereplős Mária-siralom (12 vsz., *Hymnarium*, 123–124.); az *O, draga szerelmünk, egyetlen örömünk...* kezdetű, Mária és a contionator (prédikátor, licenciátus) két szerepére osztott planctus (7 vsz., *Hymnarium*, 177.); a ferences prédikátor által szónokolva énekelt *O, nam ez volt amaz szomorusag napja...* incipitű (34 vsz., *Hymnarium*, 251–253.) és a *Regi peldazatok immaron be töltek...* kezdetű (22 vsz., *Hymnarium*, 253–254.) epikus passiók költemények, továbbá a *Sirjatok en velem, o, ti magolj egek...* kezdetű, Jézust sirató ének (6 vsz., *Hymnarium*, 167.).²³ E költemények végigéneklék Jézus Krisztus szenvedéstörténetét, elmondják annak legismertebb ószövetési előképeit, és jelentős bennük a fájdalmas Szűz Mária alakja. Strófákra osztott, néhol nótajelzéssel ellátott népénekekről beszélünk, de szereplőkre (Jézus, Mária, Mária Magdolna, narrátor) bontható párbeszédre találhatók bennük. Ezeket az egyes szám első személyben énekelt részeket a narrátor-prédikátor versszakai vagy verssorai kötik össze, akik kemény szavakkal bünbánattartásra intik azokat a hívőket, valójában nézőket, akik egyben az éneklői, színházi szemmel nézve előadói voltak ezeknek a 17. századi költeményeknek. Ezekben a lírai alkotásokban egybeolvad a népének, a misztériumjáték és a prédikáció műfaja.²⁴ Véleményünk szerint ezen énekek esetében eredendően a zsolozsma egyes tételeiből származó, 14–15. századi hórásénekekre és itáliai laudákra visszavezethető, a 14–15. századi devóciós passiókkal és a 15–17. századi dramatikus prédikációkkal rokonítható, nagypéntekei, párbeszédre felépítésű és egyben prédikációs jellegű, saját, csíksomlyói, paraliturgikus szokásról beszélhetünk. Ezt az a földrajzi tényező is alátámasztja, hogy a magyar nyelvterület más részeiről nem kerültek elő ilyen tartalmú és stílusú passiók alkotások, mint Csíkban, ahol a középkor óta folyamatos volt a katolikus vallásgyakorlat.

23 A *Jaj, nagy kedven tartott...*, az *O, nem amaz szomorusag napja...* és a *Regi peldazatok immaron be töltek...* énekek szövegét közzé tette: Medgyesy S. 2017, 91–110.

24 A korszakban szokásos műfajközi jelenségről bővebben: Farmati 2009, 53.

Az *O, nem ez volt amaz szomorúság napia...* kezdetű költemény nézőkről beszél (31. vsz.: „Mijs, kik e' helyen it számoson vagyunk, / Ez koporsohoz rendel nem jarulunk.”). Ők Jézus koporsója körül gyűltek össze (23. vsz.: „Ez gyasz koporsohoz bizvast jarullyatok;” 24. vsz.: „Im, e koporsoban edes remensegtek.”). E liturgikus tárgy létezését Kájoni gvárdián a *De origine custodiae Sancti Stephani Regis Ungariae in Transylvania* (a Liber niger, Fekete könyv) *Inventarium*-ban dokumentálta 1683. július 28-án: „Egy nagy szep faragot aranyas Koporso, Nagy Pentekre” (86r)²⁵ bejegyzés olvasható a csíki konvent tulajdonában. Az első fennmaradt csíksomlyói passiójáték 1721-ben egy feretrumnál (úrkoporsó, sélye, saroglya, szentsír) játszódik,²⁶ az 1723-as misztériumdrámát²⁷ pedig stációkra (állomásokra) osztották. Sőt, az 1721-es passiójáték címe kifejezetten körmenetre utal: „Processio parascevice, in qua describitur passio Christi pro humano generi figura scripturistica adumbrata.”²⁸ Kájoni énekszövegeiből következtetünk arra, hogy e sajtóságos szokás helye a csíksomlyói kegytemplomban felállított, vagy éppen saroglyán körbevitt, illetve a hívő-éneklő nézők által körmenetben megkerült úrkoporsó volt.

A Kájoni által 1659 és 1677 között papírra vetett magyar nyelvű nagypénteki énekeknek a szerkezete, epikus és egyben didaktikus tartalma, motívumrendszere, stílusa, frazeológiája, versmértéke és szótagszáma, rímképlete és a bűnbánattartást előmozdító célja egyértelműen a 18. században felvirágozott csíksomlyói passiójáték-előadások konkrét és egyúttal helybeli előzményének tekinthetők. Ezek az alkotások a láncszemek a 14–16. századi, elsősorban itáliai eredetű, Mária anyai kinszája összpontosító devóciós passiók, a 15–17. századi dramatikus prédikációk és a 18. századi csíksomlyói passiójátékok között.²⁹ Kájoni énekei közelebb állnak a késő középkori forrásvidékhez (dra-

25 Kájoni 1991, 68.

26 Demeter–Kilián–Pintér sajtó alá rendezésében olvasható: *Ferences iskoladrámák I. Csíksomlyói passiójátékok 1721–1739*. 2009, 63–113.

27 Demeter Júlia gondozásában megjelent: „*Nap, Hold és csillagok, velem zokogjatok!*” 2003, 7–44.; Demeter–Kilián–Pintér: *Ferences iskoladrámák I., Csíksomlyói passiójátékok 1721–1739*. 2009, 173–218.

28 1721. április 11. nagypéntek. Forrása: *Liber Exhibens Actiones parascevicas...*, 1774, 643.

29 Ugyanilyen közvetítő kapocs Stockinger Mátyás ferences nagypénteki második prédikációja (Csíksomlyó, 1679–1689), amely az egyik Laskai Osvát-beszéd (*Biga salutis*, 1506, 47. sermo) majdnem pontos fordítása. Közzétette: Szelestei N. 2003, 137–181.

matikus prédikáció, devóciós passió), mint az actusokra és scénákra, ritkábban statiókra vagy inductiókra osztott, 70–125 diákszereplős, a templom helyett immár színpadon bemutatott, 50–110 évvel későbbi, a gimnáziumi oktatáshoz és a Mária Társulathoz kötődő társaik.³⁰ Arra sajnos nincsen adatunk, hogy ezeknek az énekeknek – Domokos Pál Péter szavával élve – „az erdélyi magyarság éneklő Pázmány Péterje”,³¹ Kájoni János lett volna a szerzője, vagy egy meglévő, jellegzetesen csíksomlyói szokást vetett papírra 1677 előtt? A *Hymnarium* énekeinek tanúsága szerint mindenesetre Jézus Krisztus szenvedéstörténetének dramatikus bemutatását (vagy legalább párbeszédese, szentsír körüli, minden bizonnyal processziós eléneklését) Csíksomlyó esetében 50-60 esztendővel előbbre tehetjük az első passiójáték szövegének 1721-es dátumánál.

ÖSSZEFOGLALÓ KÖVETKEZTETÉSEK

Milyen liturgikus könyvek szolgálhattak mintaként a tudós ferences hymnariumához? Kájoni a latin szövegek forrásaként tekinthetett a csíksomlyói kolostor könyvtárában őrzött *Psalterium ordinis fratrum minorum* (1500 körül),³² a *Graduale de tempore* (1524);³³ sokkal valószínűbb módon a saját kezű *Index ad librum*mal ellátott *Csíksomlyói Cationale* (1500 körül)³⁴, valamint a Kájoni által bizonyíthatóan használt, a *Sacri concentus* (1669)³⁵ című művével egybekötve fennmaradt, magyarországi szertartás- és énekrendet tartalmazó *Missale secundum chorum almae ecclesie Strigoniensis* (Velenca, 1518)³⁶ himnuszaira és szekvenciáira. Mindezek mellett a legvalószínűbb mintát Kájoni számára a párizsi egyetem flandriai származású tanára, Jodocus Clichtoveus (1472?–1543) *Elucidatorium ecclesiasticum* (1516)³⁷ című műve, a kora újkor legjelentősebb, a csíksomlyói ferences könyvtárban

30 A csíksomlyói passiójátékok elemzése: Pintér 1993; Medgyesy S. 2009.

31 Domokos 1929, 104.

32 CSFKK, A IV 1/5264. Vö. Muckenhaupt 1999, 95–96. Nr. I. 2.

33 CSFKK, A IV 2/5261. Vö. Muckenhaupt 1999, 96. Nr. I. 3.

34 A kézirat tartalomjegyzékét Kájoni készítette. Elemzi: Kovács 2013, 547–574.

35 Facsimile, kritikai kiadása: Kájoni 2015. E *Missale*ban 1669-ből 9 bejegyzés származik Kájontól. (Muckenhaupt 2009, 63. Nr. 10.)

36 *Missale secundum chorum almae ecclesie Strigoniensis*, Venetiis, impressum in edibus Lucantonii de Giunta Florentini, impensis Urbani Keym librarii Budensis, 1518. (Csíki Székely Múzeum, Ferences Állomány, Csíkszereda, Ltsz. 6200.)

37 Clichtoveus 1516.

is fellelhető³⁸ himnuszgyűjteménye jelentette. Kájoni az *Elucidatorium*ból gyakran az egyes ünnepkörök himnuszainak kiadási sorrendjét, szövegét, forrásutalását és ritmikai magyarázatát (pl. iambicum dimetrum) is átemelte gyűjteményébe.

Mind az adventi,³⁹ mind az Eucharisztiaéről szóló,⁴⁰ eddig alaposan vizsgált liturgikus költemények, különösen a fenti 2. csoport énekei arra engednek következtetni, hogy Kájoni életművében az 1659 és 1677 között keletkezett *Hymnarium* volt az előzménye, nyersfordítási és szövegtisztázási próbapéldánya az 1675-ben papírra vetett *Csiksobotfalvi kézirat*nak és – számos más esetben is – az egy esztendővel később Csíksomlyón kinyomtatott, Kájoni által több énekszöveg esetében megváltoztatott, tovább csiszolt *Cantionale Catholicum*nak. A *Hymnarium* fordításainak frazeológiájából, teológiai és lelkiségtörténeti szempontból megalapozott szóképeiből bizonyítható, hogy nem szó szerinti átültetésekről van szó, hanem – már munkapéldány-állapotban is – Kájoni ma is élvezhető és jól érthető, szép műfordításairól.

Ezek az átültetések híven követik a latin szöveg szófordulatait, és egyben tükrözik az adott himnusz vagy szekvencia tartalmi mondanivalóját. A maga által lefordított vagy a csíki és gyergyói katolikus vallásgyakorlatban már élő szövegeket Kájoni az 1670-es években alakította, több versszakát meghúzta – Torma István főispánnak 1675-ben írt levelét idézve –, egybe szeddegette, jobb formába rakogatta, rendesebben helyeztette,⁴¹ és 1676-ban közkinccsé tette a nyomtatott *Cantionale*ban. Az 1677-ig kézzel írt *Hymnarium*ban jóval több himnusz, szekvencia, kanció és más funkciójú költemény olvasható, mint a nyomtatott *Cantionale*ban. Kájoni a teológiai tartalom, a stílus, az énekelhetőség vagy egyszerűen a már élő helybéli liturgikus, vagy inkább paraliturgikus gyakorlat (vö. a csíkszentkirályi Petri Andrásnál 1630–1631-ben, a gyergyói *Pálffy Márton-énekeskönyv* lapjain 1676 táján, a kézdiszéki Czerey Jánosnál 1634–1651 és a *Mihál Farkas-kódex* szerint 1677–1687 között élő szövegek) alapján szelektálta kéziratossá anyagát és szűkített formában adta népe kezébe a maga alapította

38 Köszönöm Muckenhaupt Erzsébet könyvtörténész, muzeológus (Csíki Székely Múzeum, Csíkszereda) szíves közlését.

39 Medgyesy S. 2015, 197–222.

40 Medgyesy S. 2018, 1–13.

41 Domokos 1979, 158.

csíksomlyói könyvsajtó útján. Kájoni működése, fordító, stilizáló és könyvkiadó tevékenysége Csíkban, azaz az Árpád-kor óta folyamatosan katolikus vallásgyakorlattal bíró területen segítette a strófikus formájú, anyanyelvű, liturgikus, vagy szorosán a liturgikus kincseket tükröző, abból táplálkozó és azt variáló paraliturgikus éneklés meghonosodását, illetve széles körű elterjedését. Fontos szempont, hogy Kájoni a már működő elemi iskola mellé 1667-ben gimnáziumot (is) alapított Csíksomlyón. Feltételezhető, hogy a *Hymnarium*ban papírra vetett liturgikus tételeket a középfokú teológiai, irodalmi és zenei oktatásban rendszeresen alkalmazták. Az egyes énekek címében olvasható görög eredetű, Clichtoveus *Elucidatorium*ából átvett verstanai terminus technikusok a *Ratio Studiorum* (Róma, 1599) által megszabott poétika és retorika órák tananyagára emlékeztetnek. A *Hymnarium* dramatikus, latin minta nélküli, sokversszakos nagypénteki énekei csíksomlyói saját, az úrkoporsóhoz kötődő szertartásformaként a 18. századi passiójátékok előzményei. Velük együtt a Kájoni *Cantionale Catholicum* „Passio de vita Christi” című, 116 versszakból álló, *A' Felséges Isten, Ki lakik Mennyégben...* kezdetű verses passióját,⁴² továbbá a lefordított énekek sokaságát tekintve megállapítható, hogy létezett egy anyanyelvű, az egyház liturgikus szövegeit alapul vevő, azt anyanyelvre átültető, valamint saját paraliturgikus, szükség szerint dramatikus szokásrendet kialakító hagyomány Csíkban és Gyergyóban a 17. század során. Ennek a lelki-szellemi iskolának legfontosabb személye és máig ható alkotója Kájoni János volt. Alapvetése, műhelymunkájának dokumentuma pedig a *Hymnarium*, amelynek találó funkciójelölő kifejezése a *Seplasia*, azaz Kájoni szavával: „Piacz, ahol mindent kapni.”⁴³

IRODALOM

Kézíratos források

Kájoni János: *Latin-magyar versgyűjtemény (Hymnarium), Csíksomlyó, 1659–1677*. Csíksomlyói Ferences Kolostor Könyvtára, Csíksomlyó, A V 3/5250.

42 Kiadta: Domokos 1979, 1237–1248. Kedves Csaba erről a verses passióról jogosan feltételezi, hogy előadták Kájoni működése idején, Csíksomlyón. (Kedves 1996, 4. szám, 41–42; 5–6. szám, 48–49.)

43 A *Hymnarium* szerkezetét elemzi: Réger 2017, 131–140.

Liber Exhibens Actiones parascevicas ab anno 1730 usque ad Annum 1774 diem aprilis 27. Libellus, Scholarum Csik Somlyoviensium, nihilominus Mediam Syntaxeos, ac Grammatices signanter, specialiter concernens; et continens Repraesentationem, Enucleationem Mysteriorum Passionis Dominicae, seu Actiones Tragico-Parascevicas, Devoto Populo ad aedificationem quott Annis exhiberi solitas, in usum faciliorem Moderatorum sedulo congestas. Confectus 1774. Csíksomlyói Ferences Kolostor Könyvtára, Csíksomlyó, A VI 7/5275.

Felhasznált irodalom

AH 54

1915 *Analecta Hymnica Medii Aevi 54. Thesauri Hymnologici Prosarium. Die Sequenzen des Thesaurus Hymnologicus H. A. Daniels und anderer Sequenzenausgaben. – Liturgische Prosen des Übergangsstiles und der zweiten Epoche insbesondere die dem Adam von Sanct Viktor zugeschriebenen aus Handschriften und Frühdrucken.* Neu herausgegeben von Clemens Blume SJ und H. M. Bannister. O. R. Reisland, Leipzig

CHEVALIER ULYSSE

1889–1912 *Repertorium Hymnologicum. Catalogue des Chants, hymnes, proses, séquences, tropes en usage dans l'Église Latine depuis les origines jusqu'à nos jours.* Paris–Bruxelles.

CLICHTOVEUS, JODOCHUS

1516 *Elucidatorium Ecclesiasticum, ad officium ecclesiae pertinentia planius exponens: & quatuor libros complectens. Primus: hymnos de tempore & sanctis per totum anni spacium, adiecta explanatione declarat. Secundus, nonnulla cantica ecclesiastica, antiphonas & responsoria: vna cum benedictionibus candelarum, caerei paschalis & fontium: familiariter explanat. Tertius: ea, quae ad Missae pertinent officium, praesertim praefationes & sacrum Canonem breviter explicat. Quartus prosas quae in sancti altaris Sacrificio ante euangelium dicuntur: tam de tempore quam de Sanctis facili annotatione dilucidat, Parisiis, Henrici Stephani, OSZK Apponyi Cat. 113. Munkánk során a szintén párizsi 1521-es kiadást alkalmazzuk: [https:// books.google. hu/books? id=Lx1ZAAAAcAAJ&printsec=frontcover&source=gbg_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false](https://books.google.hu/books?id=Lx1ZAAAAcAAJ&printsec=frontcover&source=gbg_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false)*

DEMETER JÚLIA szerk.

2003 „*Nap, Hold és csillagok, velem zokogjatok!*” *Csíksomlyói passiójátékok a 18. századból.* Budapest, Argumentum Kiadó.

DEMETER JÚLIA – KILIÁN ISTVÁN – PINTÉR MÁRTA ZSUZSANNA

2009 *Ferences iskoladrámák I. Csíksomlyói passiójátékok 1721–1739.* Budapest, Argumentum–Akadémiai Kiadó (Régi Magyar Drámai Emlékek, XVIII. század, 6/1.).

DOMOKOS PÁL PÉTER

1929 A csíki énekeskönyvek. In Csutak Vilmos (szerk.): *Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum 50 éves jubileumára*. Sepsiszentgyörgy, Székely Nemzeti Múzeum, 102–112.

1979 „...édes Hazámnak akartam szolgálni...” Kájoni János: *Cantionale Catholicum*. Petrás Incze János: *Tudósítások*. Budapest, Szent István Társulat.

Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár

2002 *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár XI*. Anyagát gyűjtötte: Szabó T. Attila; főszerk. Fazekas Emese. Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület.

FARMATI ANNA

2009 *Más régi ének. A XVII. századi katolikus népénekköltészet szövegtípusai és motívumrendszere*, Kolozsvár, Verbum.

HOLL BÉLA

2012 *Repertorium Hymnologicum Medii Aevi Hungariae. Initia hymnorum, officiorum rhythmicorum, sequentiarum, troporum, versuum alleluiatricorum cantionumque*. S. a. rend. Körmeny Kinga, Budapest. (Fragmenta et codices in Bibliothecis Hungariae, Subsidia 1.)

KAPOSI KRISZTINA

2013 „Az Istenért kérlek, bocsásd el Lázárt...!”: A Névtelen Comico-Tragoedia második scénájának folklorizálódása. In Csörsz Rumen István (szerk.): *Doromb: Közköltészeti tanulmányok 2.*, reciti, az MTA BTK Irodalomtudományi Intézetének recenziós portálja, Budapest, 11–33. A világhálón: http://reciti.hu/wp-content/uploads/04_Kaposi_Doromb2.pdf (Megtekintés: 2014. június 5.)

KÁJONI JÁNOS

1991 *Fekete Könyv. Az erdélyi ferences kusstódia története*. Kájoni János kézírata, 1684. Domokos Pál Péter anyagának felhasználásával sajtó alá rendezte, a jegyzeteket és az utószót írta, valamint a kusstódia történetét fordította Madas Edit. Az okleveleket fordította Szovák Kornél, Szeged, Scriptum Kft. (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmainak történetéhez 31.)

2015 *Sacri Conventus Diversorum Authorum, praesertim Ludovici Viadanae*, (Mikháza, 1669) facsimile kiadása és tanulmánykötete. Sajtó alá rendezték és a tanulmánykötetet írták: Papp Ágnes és Muckenhaupt Erzsébet, h. n.

KEDVES CSABA

1996 Kájoni és a régi magyar dráma I–II. In *Magyar Felsőoktatás*, IX. évf. 4. sz., 41–42; IX. évf. 5–6. sz., 48–49.

KOVÁCS ANDREA

2013 A Csíksomlyói Cantionale. In Medgyesy S. Norbert – Ötvös István – Őze Sándor (szerk.): *Nyolcszáz esztendő a Ferences Rend. Tanulmányok a rend lelkiségéről, történeti hivatásáról és kulturális-művészeti szerepéről*. Művelődéstörténeti Műhely, Rendtörténeti konferenciák 8/1. Budapest, Magyar Napló – Írott Szó Alapítvány, 547–574.

MEDGYESY S. NORBERT

- 2009 *A csíksomlyói ferences misztériumdramák forrásai, művelődés- és lelkiségtörténeti háttere*. Budapest–Piliscsaba. (Fontes Historici Ordinis Fratrum Minorum in Hungaria – Magyar Ferences Források 5. – PPKE BTK Művelődéstörténeti Műhely, Monográfiák, 1.)
- 2015 Adventi himnusz-, szekvencia- és trópusfordítások, kanciók Kájoni Hymnariumában. In Bogár Judit (szerk.): *Régi magyar népelemek és imádságok*. Lelkiségtörténeti tanulmányok 11. Budapest, Pázmány Irodalmi Műhely, 197–222. Világhálón: http://btk.ppke.hu/uploads/articles/839164/file/Regi_magyar_nepenek_es_imadsagok.pdf
- 2017 Nagypénteki énekek a Kájoni-Hymnariumban: népszolozsma, stációs népének vagy korai passiójáték? In Szádóczki Vera (szerk.): *Népelemek és gyülekezeti énekek a 17. századi Magyarországon*. Lelkiségtörténeti tanulmányok 16. Budapest, Pázmány Irodalmi Műhely, 91–110. Világhálón: http://real.mtak.hu/64792/1/Nepenek_gy%C3%BClekezeti%20%C3%A9nekek.pdf
- 2018 „Iduez legy, Szep Manna, Iduessegnek meg adoja...” Kájoni János fordította Eucharisztia-énekek a Hymnariumban. In *Erdélyi Múzeum*, LXXX (2018), 2. füzet, 1–13. (Szerk. Tánzos Vilmos.)

MUCKENHAUPT ERZSÉBET

- 1999 *A csíksomlyói ferences könyvtár kincsei. Könyvleletek 1980–1985*. Budapest–Kolozsvár.
- 2009 A Csíki Székely Múzeum „Régi Magyar Könyvtár”-a, I. (1498–1710). Katalógus, Csíkszereda.

PÁPAI PÁRIZ FERENC

- 1995 *Dictionarium Latino-Hungaricum et Hungarico-Latino-Germanicum, Cibinii, Sumtilbus Samuelis Sárdi Typographi, Anno MDCCLXVII [1767]*; a hasonmás kiadást gondozta: Hargittay Emil, Kecskeméti Gábor, Thimár Attila, Budapest.

PINTÉR MÁRTA ZSUZSANNA

- 1993 *A ferences iskolai színjátás a XVIII. században*. Budapest, Argumentum Kiadó.

RÉGER ÁDÁM

- 2014 A Tintinnabulum tripudiantium szerzője és forrása. In *Irodalomtörténeti Közlemények*, CXVIII. évf. 1. sz., 77–98.
- 2017 Kájoni János Hymnariumának szekezetéhez. In Szádóczki Vera (szerk.): *Népelemek és gyülekezeti énekek a 17. századi Magyarországon*. Lelkiségtörténeti tanulmányok 16. Budapest, Pázmány Irodalmi Műhely, 131–140. Világhálón: http://real.mtak.hu/64792/1/Nepenek_gy%C3%BClekezeti%20%C3%A9nekek.pdf

RMKT

- 1974 *Régi Magyar Költők Tára, XVII. század / 7. Katolikus egyházi énekek 1608–1651*. S. a. rend. Holl Béla, Budapest.
- 1992 *Régi Magyar Költők Tára, XVII. század / 15. A/B: Katolikus egyházi énekek (1660–1670-es évek)*. Budapest.

STEVENSON, JANE

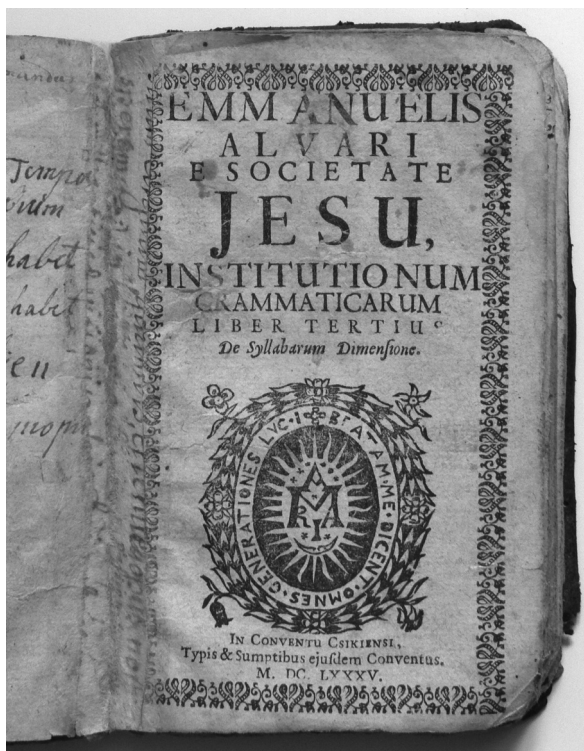
2005 *Women Latin Poets. Language, Gender, and Authority from Antiquity to the Eighteenth Century.* Oxford, 2005, University Press. Világhálón: <https://books.google.hu/books?id=iiMbQDFUfPoC&pg=PA529&dq=salve+saluberrima+salus+infirmorum&hl=hu&sa=X&ved=0ahUKEwjym7Tt6PPZAhXM2SwKHWt8AcUQ6AEIMTAB#v=onepage&q=salve%20saluberrima%20salus%20infirmorum&f=false> (Megtekintés: 2018. március 5.)

STOLL BÉLA

2002 *A magyar kéziratok énekeskönyvek és versgyűjtemények bibliográfiája (1542–1840)*, Budapest.

SZELESTEI N. LÁSZLÓ

2003 *Magyar ferencesek prédikációs gyakorlata a 17. században. Csíksomlyói kéziratok prédikációk*, Piliscsaba (Pázmány Irodalmi Műhely, Források 4.).

Emmanuel Alvarus: Institutiones grammaticae, 1685
(Kászonyjakabfalvi Római Katolikus Plébánia könyvtára. Fotó: Nagy Gyöngyvér)